

*Szolnoki Tudományos Közlemények XII.
Szolnok, 2008.*

SEBŐK BALÁZS

TERÜLETRENDEZÉSI TÖREKVÉSEK AZ 1950-ES ÉVEKBEN

A Magyarországon hatalomra jutott kommunista vezetés az 1950-es években célul tűzte ki a társadalom, a gazdaság és a kultúra teljes egészének radikális átalakítását, hogy Magyarország mindenben a korabeli sztálinista szovjet gyakorlatnak megfelelő képet kapjon. A nagy átalakítás alól ne lehettek kivételek a települések, így a Szolnok megyei települések sem. Az átfogó területrendezési törekvések koordinálására hozták létre 1949-ben a Területrendezési Intézetet (TERINT), amely 1952-ig önállóan működött, majd beleolvadt az Országos Tervhivatalba. Az előadásban összefoglaljuk a Szolnok megyével, valamint a települések rangsorolásakor azok későbbi fejlesztése szempontjából „I. osztályúnak” minősített egyes Szolnok megyei településekkel kapcsolatos korabeli - elsősorban az iparosítással és a társadalomszerkezet átalakításával kapcsolatos - terveket. A I. osztályba sorolt Szolnok megyei települések közül Jászberény és Szolnok komoly nagyipari beruházásokat kapott, míg a megye többi településével kapcsolatos elképzelések közül alig valósult meg valami. Itt az öt „kiválasztott” megyei település közül csak az iparosítás kezdeti időszakának három vesztésével, Karcaggal, Mezőtúrral és Túrkevével foglalkozunk.

Az ország településeinek sorsát a szocialista tervezdélkodás kezdeti időszakában alapvetően két intézmény határozta meg: az Országos Tervhivatal és a kezdetben önállóan működő Területrendezési Intézet. A már 1947 júliusában felállított OT feladata elsősorban a rövidebb és hosszabb lejáratú népgazdasági tervek kidolgozása és végrehajtásának ellenőrzése, valamint a termelés hosszabb távra szóló tervezése volt, hamarosan azonban az operatív gazdaságirányítás csúcshintézményévé vált.¹ A Területrendezési Intézet (amelyet előbb TERI-nek, később TERINT-nek rövidítettek) 1949 és 1952 között működött önállóan, majd 1952. július 1-jei hatállyal funkcióit az OT vette át. Feladatai közé tartozott a területrendezést előkészítő tárgyalások, illetve földrajzi, gazdasági és műszaki vizsgálatok lebonyolítása, ezenkívül részletes rendezési tervek

¹ Csízi István (öáll.) [2007]: Az Országos Tervhivatal repertórium. Magyar Országos Levéltár, Bp. 7.p.; Pető Iván - Szakács Sándor [1985]: A hazai gazdaság négy évtizedének története I. 1945 – 1968. KJK, Bp. 107 – 109.p.

elkészítése, valamint közreműködés az OT-nak a gazdasági tervek készítésére vonatkozó tevékenységében.

Az 1949. évi XXV. törvény (A Magyar Népköztársaság első ötéves népgazdasági tervéről, az 1950. január 1-től az 1954. december 31-ig terjedő időszakra) célul tűzte ki a Magyarország iparosításának meggyorsítását, elsősorban a nehéz- és gépipar fejlesztését (I. Fejezet, 1. §). „A termelés és beruházások terve” című 2. fejezetben azonban törvénybe foglalták azt is, hogy ipart, gyárat, üzemeket kell kapniuk az elmaradott mezőgazdasági jellegű vidékeknek: a Tiszántúlnak, a Duna-Tisza-közének és a Dunántúl iparban szegény megyéinek. Itt név szerint 18 várost jelöltek meg, amelyeknek iparosodó várossá kell válniuk a tervidőszakban: ezen településeknek a fele alföldi és egyikük Szolnok megyében található, nevezetesen maga a megyeszékhely, Szolnok. Megjegyzendő, hogy a 18 város felsorolása után a mondat végét nyitva hagyták, utalva arra, hogy a konkrétan megnevezett városok mellett még „másokat” is iparosodó városokká kellene fejleszteni 5 esztendő alatt.²

Az ország iparilag elmaradott térségeinek felzárkóztatására irányuló elképzelés tehát immár törvényileg is adott volt, 1950. január 1-jétől immár ennek megvalósításán volt a sor. Az iparilag elmaradott térségek, benne az Alföld és Szolnok megye iparosításának terveit az Országos Tervhivatal (OT) és 1952-ig a vele párhuzamosan működő Területrendezési Intézet (TERINT) tervezte, koordinálta.

A TERINT vizsgálatának 1950. május 20-i állapota szerint Szolnok megyében 11 települést fejlesztettek volna „átlagon felül” (Jászapáti, Jászárokszállás, Jászberény, Karcag, Kunhegyes, Kunszentmárton, Martfű, Mezőtúr, Szolnok, Tiszafüred, Törökszentmiklós), ezenkívül voltak „átlagon belül fejlesztendő” és „nem fejlesztendő” települések is. Az átlagon felül fejlesztendő települések csoportját 1951 februárjában aztán jelentősen leszűkítették és a fentiek közül csak Jászberény, Karcag, Mezőtúr és Szolnok maradt körön belül, azonban Túrkevét utólag beemelték ötödiknek, így alakult ki az az 5 település, amelyekre a TERINT a későbbiekben részletes rendezési és városfejlesztési terveket dolgozott ki. Tehát az I. osztályba 5, a II. osztályba is 5 település került, a többi település pedig a III.A. (fejlesztendő), a III.B. (csak együttesen fejlesztendő) és a III.C. (nem fejlesztendő) osztályokba kerültek.³

A TERINT Területrendezési Főosztályán 1951. december 21-ére elkészítették a megye akkori helyzetéről szóló értékelést és a fejlesztési javaslatokat is. Ennek elején megjegyezték, hogy a Tisza által elválasztott Jászságnak és a Nagykovácságnak igen kevés kapcsolata van egymással, közlekedési szempontból ezért is igen nagy Szolnok jelentősége. A vizsgálat a megye területén összesen 14 db. országos jelentőségű ipari üzemet talált, amelyből 8 db. a megyeszékhelyen, Szolnokon volt. Ide tartozott a frissen elkészült jászberényi Aprítógépgyár (ekkor még 2500 fős dolgozói létszámmal számoltak itt), a mezőtúri Téglagyár és a Vigogne szövőüzem (100 és 200 fő), a martfűi Tisza Cipőgyár (1200 – 1400 fő), a törökszentmiklói Mezőgazdasági Gépgyár és a Barnevál (600 és 200 – 400 fő), valamint Szolnokon a Járműjavító (2400 fő), az új Kénsavgyár (1000 – 1200 fő), az új Állami Gépjavító (120 fő), a Papírgyár (80 – 100 fő), a Bútorgyár (90 – 100

² Az 1949. évi XXV. törvény (A Magyar Népköztársaság első ötéves népgazdasági tervéről, az 1950. január 1-től az 1954. december 31-ig terjedő időszakra). In: Balogh Sándor (szerk.) [1986]: Nehéz esztendőkről krónikája. Gondolat, Bp. 163 – 183.p.

³ MOL TERINT TÜK. XXVI-A-1. 5. lad. Megyék 1949-1953. Fol. 1-3.p. térképei.

fő), a Fűrészüzem (150 – 180 fő), az új Szalmacellulózgyár (100 fő), valamint a Téglagyár (180 fő). A felsoroltakon túl már csak helyi jelentőségű iparral lehetett számolni Jászberényben, Karcagon, Mezőtúron, Szolnokon, Kisújszálláson és Túrkevéen. A „kiértékelés” Szolnok megye iparát a többi alföldi megyéhez viszonyítva valamivel fejlettebbnek látta, de megjegyezte, hogy nagyobb mértékű iparosítást Szolnok kedvező közlekedési helyzete tesz lehetővé a jövőben is. A megyét azok közé az alföldi tájak közé sorolták, ahol vízigenyes ipar telepítésére van lehetőség, míg bányászati lehetőségek ekkor egyáltalán nem látszottak.⁴

A jelentés szerint ekkor a megyében munkaerőfeleslegről alig lehetett beszélni, hiszen a tavasszal kirótt munkaerő-toborzásból (3500 fő) csak 1500-at tudott teljesíteni Szolnok megye. Az MTH adatai szerint 12-15 ezer fő ingázott a megye területén kívülre, többnyire hetenként, míg a megye területén belül kb. 7 ezer munkavállaló ingázott, a legtöbbjük Szolnokra, Jászberénybe és Martfűre. 1951. augusztusi adatok szerint a megyének összesen 2900 főnyi munkaerőfeleslege volt, ami folyamatosan csökkent. Megjegyezték viszont, hogy a cigányok rendszeres foglalkoztatását még mindig nem sikerült megoldani.

A megyére vonatkozó fejlesztési terv 2 vízerőmű lehetséges létesítésével számolt Tiszafüreden és Szolnokon, ipartelepítésre pedig elsősorban a mezőgazdasági terményeken alapuló ipar, valamint a vízigenyes és szállításgényes iparok előtérbe helyezését javasolta. Egyes konkrét településekre kitérve Szolnokon közlekedési eszközök gyártó ipar telepítését és a vegyipar továbbfejlesztését, Jászberényben gépipart, Törökszentmiklóson téstagyárat, Karcagon mezőgazdasági gépgyárat, Mezőtúron nehézipart és gyapotra épülő textilipart láttak volna telepítésre indokoltnak. Az iparral egyáltalán nem vagy csak kis mértékben rendelkező városokban (pl. Karcag, Mezőtúr) a mezőgazdasági jellegű ipartelepítést mindenképpen fontosnak tartották egyrészt a fölös mezőgazdasági munkaerő megkötése szempontjából, másrészt pedig azért, mert azok a proletárbázis kialakulását eredményezik. A számítások szerint a mezőgazdaságból felszabaduló munkaerő valószínűleg nem lesz nagy, viszont a női munkaerő foglalkoztatásának megoldása szükségesnek látszott.⁵

Összességében elmondható, hogy a megye területét látták hivatva az ország iparvidékeinek gabonával, főleg búzával való ellátására, tehát a jelentős iparosítási tervek mellett a mezőgazdaság fölényét és szükségességét nem vitatták a tervek készítői. A II. „általános kiértékelésnél” ezért jegyezték meg, hogy „ennek a területnek minden adottsága megvan ahhoz, hogy rövid idő alatt fejlett iparral és mezőgazdasággal rendelkező tájjá legyen.”⁶

KARCAG, EGY LEHETSÉGES MÁSODIK MEGYEKÖZPONT

Karcag városát mint termelőszövetkezeti várost emlegették az 1950-es évek elején, amelyet azonban iparilag fejleszteni mindenképpen indokolt volt, mert a Szolnok – Debrecen közötti főútvonalon és az ettől ÉNY-ra eső, a Tisza által behatárolt területen a vizsgálatok ezt tartották a legjelentősebb településnek. Mind fekvését, mind közlekedését, mind területét, mind a munkaerő meglétét kedvezőnek tartották az ipar számára, bár ipari víz nagy mennyiségben nem állt

⁴ MOL. TERINT TŰK. XXVI-A-1. 21. lad. A TERINT Területrendezési Főosztályának 1951. december 21-én elkészült, Szolnok megyére vonatkozó kötete. Fol. 1-3.p.

⁵ Uo. A fejlesztési tervről szóló rész.

⁶ Uo. A II. általános kiértékelés című rész.

rendelkezésre. A Tisza és a Körös-csatorna, valamint a Berek forrászive mégis összehasonlíthatatlanul előnyösebb helyzetet biztosítottak számára a fejlesztés szempontjából, mint az Alföld legtöbb hasonló településének esetében – áll a TERINT jelentésében. Az ipar szempontjából teljesen jelentéktelennek leírt településen az alábbi ipar volt megtalálható:

- 2 téglagyár (az egyik nagymennyiségű kézi téglát gyárt)
- 2 malom (az egyik 2 vagonos, a másik 80 q-s őrlőkapacitással)
- 2 manufaktúra-szerű kenyérgyár, egy javítás alatt álló műjéggyár
- egy exportra is termelő, különleges tűzálló üvegárut gyártó cég 20 munkással
- egy vágóhíd
- a Magasépítő Vállalat változó munkáslétszámmal
- ide sorolták a 47 traktossal rendelkező gépállomást is.⁷

Karcag 25.650 fős lakosságának 27,1%-a élt külterületen, a foglalkozási szerkezetet tekintve pedig 18,9% dolgozott az iparban és 57,9% a mezőgazdaságban (egyéb: 17,9%). A városnak már a vizsgálat elkészítésekor jelentékeny munkaerőfelslege volt, amely a mezőgazdaság gépesítésének és átszervezésének köszönhetően további növekedésnek nézett elébe. A népesség növekedése is számottevőnek tűnt az előrejelzések alapján, hiszen a város lakossága rövid távlatban 27 – 28 ezer főre, hosszú távlatban pedig 33 – 35 ezer főre növekedett volna a tervek szerint. A fentiek alapján egy igen nagyszabású ipartelepítési terv látott napvilágot Karcagra vonatkoztatva 1951. május 9-én. A fejlesztési tervben a kb. 100 ezer fős vonzáskörzettel rendelkező városba egyrészt 2 vagy több (!), összesen 3 ezer – 3 ezer ötszáz főnyi férfit a városnak munkát adó, országos jelentőségű üzemet terveztek. Előírták, hogy a tervezés során nem nagy vízigenyű ipartelepítésről lehet szó, amelyeknek zavaró hatása azonban nem volt akadály (az azonos keltezésű tervezési programvázlatban már a háromból egy vízigenyű és egy környezetére zavaró hatású üzemről beszéltek). Másfelől egy 1000 - 1500 fő női munkaerőt foglalkoztató üzem is a tervek között szerepelt.⁸

A vizsgálat idején Karcagról Pestre mintegy 350 fő, Kisújszállás – Kunmadarasra pedig újabb kb. 700 fő ingázott hetenként. A TSZ-ek berendezkedése után ezer főnyi felszabaduló munkaerőre számítottak, a környékről pedig eleve akkor is rendelkezésre állt 1500 fő, később pedig ennél még jóval többel is számoltak, a leendő ipari dolgozók verbuválásával tehát itt sem lett volna különösebb gond.⁹

Karcag esetében még az új, szocialista városkép kialakítását is szükségesnek tartották, amelyben 12 ezer főnyi lakosságnak már emeletes épületekben kellett volna laknia. Az irreálisnak tűnő városrendezési terv mintegy 7500 főnyi betelepülő mezőgazdasági népességgel számolt. Ez a szám gyakorlatilag megegyezett a 7420 fős külterületi lakossággal, akiket rövid időn belül a városban szerettek volna látni. Ezeknek részére elegendőnek látták csak 500 új lakást felépíteni, hiszen a többiek a meglévő lakások kihasználtságának átszervezésével telepítették volna le (a szobánkénti, akkor alacsonynak számító 2,57 fős laksűrűség 3,0-re emelésével mintegy 5 ezer fő frissen betelepülő lakás gondjai megoldódtak volna és már „csak” 2 ezer fő elhelyezésével számoltak – az 500 új lakásba).¹⁰

⁷ MOL TERINT TÜK. XXVI-A-1. 21.lad. A TERINT Területrendezési Főosztályának 1951. december 21-én elkészült, Szolnok megyére vonatkozó kötete. Karcag.

⁸ MOL TERINT TÜK. XXVI-A-1. 21.lad. Fejlesztési terv. Karcag.

⁹ Uo. Karcag.

¹⁰ Uo. Fejlesztési terv és tervezési programvázlat. Karcag.

Ahhoz, hogy az I. osztályú települések közé kerüljön, Karcagnak Kisújszállással és Püspökladánnyal kellett „megküzdenie”, hiszen a TERINT Területrendezési Osztályán a Puky Ferenc vezette kutatócsoport egy ideig nem tudott dönteni a 3 település között. Végül Kisújszállást még a II. osztályba sem sorolták be, hiszen teljesen Karcag vonzáskörzetének nyilvánították, amely még mint perspektivikus járási székhely sem jöhetett számításba. Indoklásként jóval kisebb lélekszámát (13.900 fő) és azt a két tényezőt adták meg, miszerint határában egyetlen kijelölt vagy fejlesztendő tanyaközpont sem volt és vonzáskörzete közigazgatási határai közé volt szorítva (A Szolnok Megyei Pártbizottság első titkára ennek ellenére Kisújszállás iparosítását operatív politikai feladatnak tekintette). Az országos jelentőségű ipar telepítésének reményéről 1951 őszére végleg lemaradt település csak helyi jelentőségű, főleg mezőgazdasági terményeket feldolgozó üzemek létesítésére kapott ígéretet.¹¹ Kisújszállásnak ekkor csak egy baromfitelepe és 3 kisebb malomüzeme volt, valamint egy országos jelentőségű tárháza (igaz, vasúti csomópontban feküdt).¹²

A későbbi ipari beruházások jellegének konkretizálásánál Karcag esetében a mezőgazdasági gépgyártást látták indokoltnak ott, az „Alföld közepén”. Kiemelték, hogy az iparral egyáltalán nem vagy csak kismértékben rendelkező városokban ipar telepítése feltétlenül szükséges (Karcag és Mezőtúr városait nevesítették ebben a kategóriában), hiszen a felszabaduló mezőgazdasági munkaerő lekötése a mezőgazdaság jellegével összhangban álló iparral lehetséges, ez pedig „nem utolsó sorban a proletárbázis kialakulását eredményezi”.¹³

Érdekes, hogy a Karcag és Kisújszállás csatájából győztesen kikerülő Karcag esetében rögtön felmerült, hogy esetleg a megyeszékhellyel azonos súlyúvá kellene vagy lehetne fejleszteni. A TERINT kutatói ugyanis meg voltak róla győződve, hogy Szolnok, mint igazgatási központ a nagy távolság és a kedvezőtlen közlekedési adottságok miatt nehezen tudja ellátni a megye tisztántúli részének igazgatását.¹⁴ Így újra és újra felmerült a kérdés, hogy célszerű lenne-e ott Karcag megfelelő fejlesztésével másik megyeközpontot kialakítani?¹⁵

Karcag városának sokáig húzóó és végül meg nem valósuló országos jelentőségű nehézipari nagyberuházása a Központi Temperöntöde és Fittinggyár lett volna. A tervcél az OT első ízben 1950. július 28-án adta ki 00238/1950 OT szám alatt. A beruházási cél a következő esztendőben módosult és 20 millió ft helyett immár 35 millió forintos beruházásról beszéltek. A tervfeladat elkészítési határideje azonban állandóan csúszott egyrészt az illetékes szervek (itt a GBV-t jelölték meg) túlterheltsége, másrészt a kiinduló adatok késedelmes megküldése miatt. A gyár kapacitás fitting és hasonló öntvényekből, valamint egyéb temperöntvényből (géppalkatrészek) mintegy napi 20 tonna, illetve évi 6 ezer tonna lett volna. A fém nyersanyagszükségletet a Szovjetunióból, Dunapenteléről és egyéb import révén, a homokot, kokszt és egyéb adalékokat pedig Budapest – Albertfalváról tervezték fedezni. Az üzemet – több alternatíva közül kiválasztva – végül a város központjától DNY-ra mintegy 4 km-es távolságba tervezték, ahol a 700 főnyi dolgozóból

¹¹ MOL TERINT TÜK. XXVI-A-1. 14.lad. Kisújszállás fejlesztése. TERINT Területrendezési Osztály. 1951. szeptember 14.

¹² MOL TERINT TÜK. XXVI-A-1. 5.lad. Megyék: Szolnok megye.

¹³ MOL TERINT TÜK. XXVI-A-1. 21.lad. Szolnok megye. Fejlesztési terv III./2.

¹⁴ Mással a TERINT és az OT iratai rendszeresen Szolnok kedvező közlekedési adottságait (és fekvését) emelik ki. Az eltérés oka minden valószínűség szerint a lebombázott és csak ideiglenesen megerősített, így elégtelen egyetlen szolnoki Tisza-híd volt.

¹⁵ MOL TERINT TÜK. XXVI-A-1. 14.lad.

minimum 200 fő részére lakást kellett volna biztosítani, lehetőleg a kijelölt terület közelében. Az üzemnek más üzemekkel való kapcsolata nem volt és zajt, különleges füstöt vagy bűzt nem termelt volna.¹⁶

Magyarország iparának temperöntvény-szükségletét akkoriban a csepeli Rákosi Mátyás Művek, a Soproni Vasárugyár NV, a Salgótarjáni kályha és Tűzhelygyár NV, valamint a Kühne Vasöntöde és Gépgyár NV látta el. A fém- és acélöntvények pótlására a temperöntvények mind szélesebb körére volt szüksége a magyar iparnak, ezért látták indokoltnak egy új gyár létrehozását. A fitting-gyártmányok vonalán az erős exportkereslet elsőrendű népgazdasági érdeké tette egy ilyen jellegű üzem létrehozását. Az akkori fittingexport 90%-át a Rákosi Mátyás Művek adta, azonban már ekkor is csak a legsürgősebb igényeket tudták kielégíteni, az üzem további ilyen irányú fejlesztése pedig lehetetlennek mutatkozott. A karcagi telepítést több tényező is indokolta. Egyrészt egy modern üzem felépítésével fel lehetett gyorsítani az addigi elavult gyártási technológiával dolgozó üzemek 1 – 2 hétre rúgó temperálási idejét 1 – 2 napra. Bármely régi üzem kibővítése hátrányosnak tűnt mind helyhiány miatt, mind pedig profilírozási szempontból. A karcagi telepítést indokolta az is, hogy a kéniszegény nyersvas a Szovjetunióból importáltuk, a felhasználás, illetve az export Budapesten keresztül történt, így a szállítási útvonal nem tört volna meg. Nem utolsó sorban pedig ezzel a telepítéssel egy újabb mezőgazdasági várost iparosított volna a szocialista népgazdaság, így a budapesti ipari centrumot tovább bonthatták. Az 1950-es irat szerint a beruházás már 1951 elején megindult volna, az 1952-es év közepétől év végéig pedig a kezdeti 2400 tonnáról már 6 ezer tonnára futott volna fel a termelés.¹⁷

Az üzem építésével kapcsolatban a város jelezte az OT felé, hogy 2 téglagyárunk is van, évi mintegy 6 millió db. téglatermeléssel, a 12 km-re lévő berekfürdői homokbányából a falazó habarcszhoz a homok is biztosítható volt. A város addigi építkezéseivel a sódert (folyamkavicot) Felsőzsolcáról, illetve Miskolcra szállították. Az építkezés megkezdésének tehát elméletileg semmi akadálya nem látszott.¹⁸ Végül aztán az 1951-es esztendő lényegében a telephely kijelölésével telt el, amelyet 3 fő lehetséges helyszín közül választottak ki a város DNY-i előterében (1951. július 24.). Már ekkor látszott, hogy a szükséges szakmunkás létszámot Karcag nem tudja biztosítani, így a lehetséges megoldások közül felmerült a munkaerő átköltöztetése, de a kiválasztott kádereknek pesti, illetve váci tanműhelyekben való taníttatása, átképzése is. Az akkor Pestre ingázó mintegy 7 – 800 főnyi munkás közül nagyszerűen lehetett volna toborozni.¹⁹ A telephely kiválasztása után a tervfeladat elkészítése csúszott hónapokat: előbb a Csepeli Autógyár vasöntödéje tervfeladatának elkészítése élvezett előnyt a karcagi beruházással szemben (még a karcagi tervfeladaton dolgozóknak is át kellett állni a csepeli munkára), majd a temperöntési szükséglet gyors kielégítésére a Szentesi Fémarmaturagyárban tervezett temperöntödei részleg kapott sürgősebb besorolást. Később, 1952. november 21-én felmerült a karcagi és a szentesi gyár egyesítése is, majd kiderült: a karcagi beruházásra az 1953-as esztendőben nem áll elegendő pénzügyi fedezet a rendelkezésre.²⁰ Az 1953 júliusi politikai fordulat után pedig – több országos jelentőségű nagyberuházás leállításával – remény sem maradt

¹⁶ MOL TERINT TÜK. XXVI-A-1. 34.lad. 4. számú mappa: Karcagi Temperöntöde.

¹⁷ MOL OT TÜK. XIX-A-16-b. 21.lad. Mappa: a Karcagi Temperöntöde iratai. Fol.324.p.; SZML. 39-1-72.ő.e. Fol.29.p.

¹⁸ Uo. Fol. 308.p.

¹⁹ MOL TERINT TÜK. XXVI-A-1. 34.lad. Az Országos Városrendezési és Helykijelölő Bizottság (OVHB) ülése a Temperöntöde kérdésében. 1951. július 24.

²⁰ MOL OT TÜK. XIX-A-16-b. 21.lad. Mappa: a Karcagi Temperöntöde iratai.

egy teljesen új beruházás megkezdésére. A karcagi nehézipari beruházás történetének végére végül az 1954-es évben tettek pontot: erről tanúskodik az OT IX. Beruházási Főosztályának levele a KGM Beruházási Igazgatóságához, amelyben kijelentik, hogy a sokáig függőben lévő beruházás megvalósulására a II. ötéves terv keretében sem kerül sor, az üzem kijelölt helyét pedig más fontos népgazdasági cél megvalósítására kívánják igénybe venni. Az OT a beruházási programot ezzel visszavontnak nyilvánította, és megállapította, hogy amennyiben a későbbiek folyamán ismét felmerülne egy temperöntöde építése, annak beruházási programját és helyét feltétlenül újból meg kell majd határozni. Emellett megjegyzik, hogy Karcagon ipari üzemek céljára más hely is biztosítható. 1954. június 29-én a Beruházási Igazgatóság és a Tömeccikkipari Igazgatóság a beruházási programot szintén visszavontnak nyilvánította, az OT álláspontjával ellenkező észrevételt nem tettek.²¹

Az OVHB 1953. január 19-én tárgyalta az új karcagi téglagyár elhelyezését. Az új gyár részére 20 Ha területet biztosítottak a várostól ÉNY-ra, a Karcag – Kunmadaras vasútvonaltól D-re fekvő területen. Fontosnak tartották megjegyezni, hogy a külterületi építkezés során tanyaépületek bontására lehetőleg ne kerüljön sor. A jegyzőkönyv tanúsága szerint már 1954 januárjában meg szeretnék volna indítani a termelést. Egy ideig kérdéses volt, hogy a Tiszántúli Áramszolgáltató Vállalat tudja-e biztosítani az áramot, amit végül határidőre vállaltak. Kisebb vitára adott okot az is, hogy egy helyen legyen-e a gyár és a bánya (a gazdasági szempontból legmegfelelőbb telepítési helyszínen gyengébb volt az agyag minősége). Végül 1953. március 7-én az OT Beruházási Főosztálya jóváhagyta a beruházási programot.²² A beruházási programban a létesítmény pontos megnevezése: égetett agyagtéglagyár. A gyár kapacitása évi 15 millió db. kisméretű téglaegetés lett volna 3,8 millió ft termelési értékben. A beruházás teljes keretösszegét 20 millió ft-ban állapították meg, amelytől a tervezési feladat elkészítése során megengedett eltérés 20% volt. Ez utóbbi bizonytalanság abból adódott, hogy az üzem létesítésének pontos helyét még nem állapították meg, így a tereprendezési és a bányanyitási helyéből adódó többletköltségek egyelőre nem voltak ismeretesek. A teljes munkáslétszámot 120 főre tervezték. Mivel a gyár mellé hosszabb távlatban egy másik üzem építését is tervbe vették, a megyétől ennek figyelembe vételét is kérték a helykijelölésnél. Beruházónak az ÉM Téglá- és Cserépipari Igazgatóságát, generáltervezőnek pedig az Építő- és Építőanyagipari Tervező Vállalatot nevezték meg.²³

MEZŐTÚR, MINT LEENDŐ SZOCIALISTA ARCULATÚ ALFÖLDI MINTAVÁROS

Az I. ötéves népgazdasági terv kezdetén a TERINT Mezőtúrral, mint termelészövetkezeti várossal számolt, amely település mintául fog szolgálni hasonló szocialista települések számára. A városnak 1949-ben 26.906 fős lakossága volt, amelyből mintegy 9 ezer fő külterületen élt. Az itt élő emberek otthonául szolgáló tanyavilág „akadályozta” a táblás gazdálkodás kifejlődését, a munkaerő helyes szervezését és a kulturális, szociális intézményekkel való ellátását. Mezőtúr az akkori munkaerőfeleslegén kívül is jelentős tartalékokkal rendelkezett, hiszen a mezőgazdaságból hamarosan felszabaduló munkaerőt is számításba vették. Az I. ötéves terv folyamán csak helyi

²¹ MOL OT TÜK. XIX-A-16-b. 21.lad. Mappa: a Karcagi Temperöntöde iratai. Fol. 294., 297.p.

²² MOL TERINT TÜK. XXVI-A-1. 41.lad. Építőipar E – V. Energiagazdálkodás A – Cs. Karcagi Téglagyár; SZML. 39-1-73.ó.e. Fol. II/2.p. Az OVHB értesítése a Szolnok megyei Pártbizottság titkára felé. Tárgy: a karcagi téglagyár helyének kijelölése. Ea.: Deák András. 33/1/166/1-953. III.20.sz.

²³ SZML. 39-1-73.ó.e. Fol. II/3-4.p. Herczeg Ferenc, OT-alelnök értesítése az MDP Szolnok megyei Pártbizottság titkárának. Tárgy: Égetett agyagtéglagyár beruházási programja, Karcag. Ea: Herczeg Vera. 33/1/212/1-953.IV.11.

munkaerőből 3 ezer fő munkaerőpiaci bekapcsolódását látták lehetségesnek, amelyet fél óras megközelíthetőséggel (vonaton 15 km) tovább lehetett bővíteni mintegy 6 ezer fővel (Gyomáról és Szarvasról 2 – 2 ezer fővel, Túrkevéről és Endrődről pedig ezer – ezer fővel számoltak). Munkaerő tehát volt bőven, munkaalkalom viszont annál kevésbé, hiszen a városnak mindössze 2 országos jelentőségű üzeme működött a tervidőszak kezdetén: egy 100 főt foglalkoztató téglagyár évi 8 millió db. speciális burkoló- és kéménytégla előállításával és egy Vigogne szövőüzem mintegy 200 dolgozóval (utóbbit a profilírozás folytán megszűnésre ítélték, mivel „telepítési profitérdek iránnyították”). A városban még a következő helyi jelentőségű ipar működött:

- jéggyár és hűtővállalat (7 dolgozó)
- hűtőház (27 dolgozó, a munkáslétszám 200 főről olvadt le a profilírozás miatt)
- kis kapacitású műmalom (14 dolgozó)
- Magasépítési Vállalat (300 dolgozó)
- Szállító és Vendéglátó Vállalat (40 dolgozó)
- Sütőipari Vállalat (16 fő)
- vágóhíd (3 fő)
- üzemen kívüli szeszfőzde
- kisipari termelőszövetkezetek (cipész, fodrász, ruházat, mezőgazdasági felszerelést gyártók)
- jelentős háziipar, melyek közül a fazekasság (41 fő) és a szőnyeggyártás népművészeti színvonalú volt.²⁴

A TERINT-ben Mezőtúr fejlesztését politikai, közigazgatási, ipari és mezőgazdasági vonatkozásban is indokoltnak látták. Már az I. ötéves terv során 2 országos jelentőségű ipari üzemet szerettek volna telepíteni, amely mintegy 2000 – 2500 dolgozónak adtak volna munkát. Ezenkívül a város arculatának teljes átalakítására került volna sor a szocialista város kialakítása érdekében: a kialakítandó városmagot 2 koncentrikus gyűrű vette volna körül. A centrumban, emeletes házakban kapott volna elhelyezést az ipari és „kiszolgáló” lakosság (az össznépeség 45%-a), az ezt övező gyűrűben, kis telekkel rendelkező épületekben a traktorosok, agronómusok, ipari beosztásúak stb. laktak volna (10%), a külső gyűrűben a kimondottan mezőgazdasági foglalkozású lakosság lakott volna falusi jellegű házakban (45%). Az akkor 9 ezer fős tanyavilágból 5 ezer főt telepítettek volna a városba, a maradék 4 ezer főt, 25 ezer KH területtel egyetemben pedig elcsatolni tervezték a szomszédos településekhez, mert a TERINT meglátása szerint a település túl nagy területtel rendelkezett ahhoz, hogy egy központból szervezni lehessen.²⁵

Az I. ötéves tervidőszak alatt telepítésre tervezték egy „foglalkoztató” országos jelentőségű nehézipari üzem, amely többségében férfi munkaerőt szívott volna fel és jellegét tekintve a környezetére zavaró hatású üzembről volt szó. A másik üzembe mintegy ezer fő női munkaerő bevonását terveztek: ez az üzem könnyűipari és a környezetére zavaró hatás nélküli üzem lett volna.²⁶ A megyei fejlesztési tervben Mezőtúr városával kapcsolatban azt jegyezték meg, hogy kisebb mértékben a nehézipar, továbbá a gyapottermesztéssel kapcsolatos textilipar kifejlesztése

²⁴ MOL TERINT TÜK. XXVI-A-1. 21.lad. Szolnok megye/Mezőtúr.

²⁵ MOL TERINT TÜK. XXVI-A-1. 21.lad. Szolnok megye/Mezőtúr.

²⁶ Uo. III.: Fejlesztési terv.

lehetséges: mindkettő a proletárbázis kifejlesztését segítené elő.²⁷ A város fejlesztési terve az akkor belterületen működő téglagyárat kitelepítette volna a városból annak NY-i határára, ahol megfelelő minőségű és mennyiségű agyag állt rendelkezésre (a régi téglagyár nyersanyaga kimerülőben volt, ezenkívül füstje zavarta volna az új város kialakulását). Tervezték fazekasipar, valamint egy rizshántoló, egy tejfeldolgozó, egy olajütő és egy háziipari jellegű szőnyegszövő üzem létesítését is. Az elcsatolandó 4 ezer fővel és a betelepítendő 5 ezer fővel az összlakosság 23 ezer főre való csökkenésével számoltak, viszont a belterületi lakosság értelemszerűen növekedett volna. Mezőtúr új társadalmi szerkezete a 6 ezer 500 mezőgazdasági dolgozó mellett már 3 ezer 300 ipari munkásból állt volna, melyek közül 2 ezer belépő mobil, új ipari munkás.²⁸

A TERINT-nél ekkor úgy látták, hogy a város ipara hamarosan tovább bővíülhet, hiszen mezőgazdasági jellegű iparok létesítésére is hamarosan lehetőséget láttak, különösen az öntözéssel termesztett növényekkel kapcsolatosan. Közigazgatási szempontból az addigi Törökszentmiklós helyett Mezőtúrt tartották hivatottnak, hogy járási székhely legyen.²⁹

1951. augusztus 17-én a Szolnok Megyei Tanács javaslattal fordult a TERINT-hez, amelyben közlik, hogy mivel már van a városban egy kisebb textilgyár, szükségesnek tartanak egy textilkombinát létesítését. Az alapanyagot ehhez a megye területén ekkor „felfutóban lévő” gyapot termesztése biztosította volna. Úgy vélték, hogy emellett – amennyiben a profilírozás lehetővé teszi – a szövőüzem mellé kenderfeldolgozás is tervezendő, amelyet szintén a megyei kendertermelés látna el alapanyaggal (ezt pedig részben a cibakházi kendergyár dolgozná elő). A TERINT aztán a textilkombinát létesítését ellenkezőnek tartotta a szocialista iparosítás elvével, amely szerint az ipari üzemeket oda telepítik, ahol a nyersanyag csekély mozgatással biztosítható és a megfelelő munkaerő is rendelkezésre áll. Nem tartották ésszerűnek ugyanis, hogy a közeli Kisújszálláson kidolgozandó gyapotanyagot egészen Mezőtúrig szállítsák...³⁰ Érdekes átgondolni, hogy ezen az alapon az I. ötéves terv legtöbb nehézipari beruházását le lehetett volna fűjni, ahol a nyersanyag döntő része importból származott, legtöbbször egyenesen a Szovjetunióból érkezett. Amíg tehát a szocialista iparosítás elve érvényes volt a könnyűiparra, korántsem volt érvényes pl. a nehéziparra. A TERINT helyi tejüzem létesítését sem szorgalmazta, elegendőnek látta a szolnoki tejüzem megvalósítását. Mezőtúrra inkább tejport gyártó üzem telepítését tartották helyesnek.³¹

Az OVHB 1952. március 21-én lezajlott ülésének napirendi pontja Mezőtúr első nehézipari beruházásának, a Mezőtúri Reszelőgyárnak az elhelyezéséről szólt. Ekkor az ülésen összegyűltek előtt már csak egy fő kérdés maradt: a lehetséges telephely alternatívák közül melyiket részesítsék előnyben? A Berettyó-csatornától K-re, az Endrődi út és a békéscsabai vasútvonal találkozásánál fekvő, ún. „3-as számú” telephely szinte minden szempontból (megközelíthetőség, a településtől való megfelelő távolság, HM szempontok stb.) kedvezőbbnek tűnt, egyetlen komoly gond itt az volt, hogy a meglévő Berettyó-hídon a csatlakozó iparvágányt csak a híd jelentős átépítésével, kiszélesítésével lehetett volna átvezetni, amire a beruházási keret nem volt elegendő. Iparvágányra

²⁷ MOL TERINT TÜK. XXVI-A-1. 21.lad. III./1. Fejlesztési terv. Szolnok megye. Főbb ipartelepítési lehetőségek a megyében.

²⁸ Uo. Szolnok megye/Mezőtúr. III.: Fejlesztési terv.

²⁹ Uo.

³⁰ MOL TERINT TÜK. XXVI-A-1. 21.lad. Mezőtúr város fejlesztési javaslatának osztálykritikája a tervosztály részéről. Szolnok megye/Mezőtúr.

³¹ Uo.

pedig mindenképpen szükség lett volna, mert a napi 2-4 vagonos szállítás közúton, teherautókkal kivitelezhetetlennek tűnt. A másik, 1-es számú telephely fekvése jóval kedvezőtlenebb volt, ide, a várostól É-re eső területre a HM illetékese például csak a legvégső esetben járult volna hozzá az ipartelepítéshez, ráadásul ez a terület szinte pont az uralkodó, ÉK-i szélirány útjában állt. A bizottság tagjai között vita bontakozott ki azzal kapcsolatban is, hogy az üzem termel-e zavaró, bűzös gázokat. A technológiai tervező szerint nem, de a Városi Tanács VB részéről azért megjegyezték, hogy a kiadott előzetes tájékoztatóban még az volt feltüntetve, hogy az üzem a bűz és a füst miatt megfelelő távolságra telepítendő a lakott területtől. Végül a megbeszélés eredménytelenül záródott, bár az OT részéről Magyary Aladár mintegy fenyegetően megjegyezte, hogy az I. ötéves tervben Mezőtúr még egy ipari létesítményt nemigen fog kapni, a további iparosítás a II. ötéves tervben történik. Ha majd iparosítják Mezőtúrt, akkor bővebben állnak anyaggal és a Berettyó-hidat is meg tudják valósítani.³²

A reszelőgyár beruházási célját már 1952. január 26-án levélben megküldték a megyei pártbizottságnak. Ebben az új gyár feladatául új reszelők gyártását és reszelők újravágását jelölték meg évi 40+10=50 millió ft értékben. A gépi berendezések tervezésénél a megszűnő Kéziszerszámgyártó ES Erzsébet királyné úti telepének és a DIMÁVAG gépgyár reszelőgyárának gépeit is figyelembe kívánták venni, azok Mezőtúrra áttelepítésével. Beruházóként a Villamosipari és Finommechanikai Beruházási Vállalatot nevezték meg, míg a generáltervező a Gépipari Tervező Iroda lett volna.³³

Mezőtúr városának másik, mintegy 1200 dolgozót foglalkoztató ipari üzemének a Mezőtúri Kenderfonodát tervezték. Az OT Beruházási és Telepítési Főosztályán 1951. március 2-án kezdtek foglalkozni a len- és kenderipar két új, országos jelentőségű beruházásának tervezésével: a kenderfonoda mellett egy új lengyárat is szerettek volna felépíteni. Az új kenderfonoda létesítését az indokolta, hogy a tervidőszak folyamán a kendertermelés oly nagymértékű „felfutásával” számoltak, hogy azt az akkori kenderfonó kapacitás már nem tudta volna feldolgozni. Magyarország akkori egyetlen, nagy kapacitással rendelkező kenderfonója Szegeden működött, de továbbfejlesztését sem gépeinek állapota, sem az üzem zsúfoltsága, annak „beékelődése” nem tette lehetővé. Ráadásul a honvédelmi szempontból eleve kényes helyen fekvő városba semmiképpen sem szerették volna összpontosítani az ország csaknem egész kenderfonó kapacitását. A telepítés helyszínéül ekkor még Debrecent tüntették fel, mivel a kenderfonoda elsősorban az ÉK-i megyék nyersanyagára épült volna. A megyeszékhely mellett egy ideig még Berettyóújfalu is esélyes volt a beruházásra, de az itteni munkaerőfelesleg nem látszott elegendőnek, nagyobb arányú munkástelepítést pedig ezért az üzemért nem kívántak megkezdeni. Éles feszültség támadt már ekkor az ötéves tervben erre a célra előirányzott 20 millió ft és a beruházás valós árának számító 45 – 50 millió ft-nyi összeg között, ráadásul minden számítás az utóbbit látta reálisabbnak.³⁴

1952. március 28-án tovább tárgyalták a len- és kenderipar 1952. évre szóló beruházásait, ahol ugyanúgy a korábbi lengyár és egy kenderfonoda kérdése volt napirenden. A kenderfonoda

³² MOL TERINT TŰK. XXVI-A-1. 34.lad. Nehézipar K – M. Mezőtúri Reszelőgyár. 0041/3/1952.sz. Az OVHB 1952. március 21-én lezajlott ülésének jegyzőkönyve. Ea.: Dr. Görög László.

³³ SZML. 39-1-72.ö.e. Fol. 195.p. Vas Zoltán levele az MDP Szolnok megyei Pártbizottsághoz. 1952. január 26. Tárgy: Reszelőgyár (Mezőtúr) beruházási cél megállapítása. 003169/1951. sz.

³⁴ MOL OT TŰK. XIX-A-16-b. 192.lad. Jegyzőkönyv az OT Beruházási és Telepítési Főosztályán 1951. március 2-án megtartott értekezletről. Tárgy: len- és kenderipar 1952-ben induló országos jelentőségű beruházásai.

telepítésével kapcsolatban különbség abban mutatkozott, hogy a korábban előtérbe helyezett Debrecen környéki telepítést az értekezlet levette a napirendjéről és felvetette annak közép – tiszántúli vagy dunántúli telepítésének lehetőségét. A gyár Tiszántúlra való telepítése nyersanyag- és készáru – szállítás szempontjából kedvezőbbnek tűnt, éghajlati szempontból viszont a dunántúli telepítés látszott ésszerűbbnek (bár a szélsőségesebb tiszántúli éghajlat sem tűnt tragikusnak ebből a szempontból). Fontosabb volt azonban, hogy a két országrész, mint lehetséges helyszín összehasonlításából egyértelműen a Tiszántúl került ki győztesen mind energia-, mind munkaerő-, mind pedig politikai szempontból. Az üzem konkrét helyszínéként „Szolnok környékét”, közelebbről Mezőtúr vagy Karcag térségét vetették fel, amelyek közül Mezőtúr tűnt a legelőnyösebbnek. Ezen az ülésen a telepítési helyszínt véglegesen továbbra sem döntötték el.³⁵

A soron következő ülésre az új lengyár és a kenderfonoda tárgyában 1951. május 4-én került sor. Ekkor a kenderfonoda telepítési helyéül már egyértelműen Mezőtúrt fogadták el. Igaz, hogy a március 28-i és a május 4-i ülés között az OT és a KÖM közötti levelezésben még Karcag és Szekszárd városának neve is felmerült, mint lehetséges telepítési helyszín. Szekszárddal egy idő után már nem foglalkoztak, a két Szolnok megyei város közül pedig egyértelműen a mezőtúri helyszínt tartották kedvezőbbnek a vizsgálatokat követően.³⁶ A mezőtúri telepítés szakmai szempontból is kedvezőbbnek látszott, hiszen az alapanyag ÉK-i és DK-i termőterületeinek központjában helyezkedett el, kedvező közlekedési lehetőségekkel. A munkaerő és az energia – az OT vizsgálatai alapján – teljes mértékben biztosítva voltak. A beruházás teljes, végleges keretösszegéről ekkor még nem lehetett tudni a pontos számokat, meg kellett várni a Könnyűipari Beruházási Vállalt vezetőjének jelentését az ezzel kapcsolatos közelmúltbeli, Szovjetunióban tett tanulmányútjáról. A gyár üzembe helyezését ekkor 1953 III. negyedévére tették. A dunántúlival szemben a mezőtúri telepítésnél néhány százezer ft-tal magasabb költségek látszottak a beszerelendő klímaberendezések miatt.³⁷

A Mezőtúri Kenderfonoda a beérkezett adatok alapján végül 43 millió ft-ból épült volna meg és a népgazdaság mintegy 5500 tonnás hiányából egymaga 3600 tonnát tudott volna bepótolni teljes felfutás esetén (ezt 1954-re várták). A megépítendő új gyár tehát tehermentesítette volna azt a Szegedi Kendergyárat, amely addig az ország kenderfonal-, kötél- és zsinogtermelésének 80%-át adta (az országos termelés maradékán 3 másik kisebb üzem osztozott). Az üzem megépítése azonban 1951 kora őszére bizonytalanná vált: erről tanúskodik a KÖM-nak az OT felé írott 1951. szeptember 6-án kelt levele, amelyben az áll, hogy értesüléseik szerint a kenderfonodát Mezőtúron nem lehet felépíteni, mert a kijelölt helyszínt más célra foglalták le. Mivel Karcagon a terepszemle során nem találtak megfelelő helyszínt, tartottak egy újabb helykijelölő eljárástól és attól, hogy hiába adták ki a tervfeladatot a Könnyűipari Beruházó Intézetnek, az nem kezdheti meg a munkát. Az OT 1951. szeptember 27-én írott válaszából kiderül, hogy az OT szerint az Országos Helykijelölő Bizottság által jóváhagyott helykijelölés még meg sem történt, így előzőleg

³⁵ MOL OT TŰK. XIX-A-16-b. 192.lad. Jegyzőkönyv az OT Beruházási és Telepítési Főosztályán 1951. március 28-án megtartott értekezletről. Tárgy: len- és kenderipar 1952-ben induló országos jelentőségű beruházásai.

³⁶ Uo. Jelentés az 5000 orsós kenderfonoda telephelyének kijelölésével kapcsolatos 1951. április 24-i előzetes szemleútról.

³⁷ Uo. Jegyzőkönyv az OT Beruházási és Telepítési Főosztályán 1951. május 4-én megtartott értekezletről. Tárgy: len- és kenderipar 1952-ben induló országos jelentőségű beruházásai.

kijelölt (és más célra lefoglalt) helyről sem lehetett szó. Ez alapján utasították csak a TERINT-et, hogy a helykijelölési eljárást folytassák le és azt terjesszék az OVHB elé.³⁸

Az OVHB mindezek ellenére 1951. december 18-án megtartott ülésén döntött a beruházás telepítésének helyszínét illetően. Ezek alapján a kenderfonoda helyét a várostól É-ra, a túrkevei vasút és a túrkevei út között, az utóbbtól mintegy 200 m-re NY-ra fekvő területen jelölték ki. A gyár mintegy 12 Ha-os területet foglalt volna el a szóban forgó 41 Ha területből. Az új iparterülethez 5-600 m iparvágány lefektetése és 200 m bekötőút megépítése volt szükséges. A helyszín Mezőtúr központjától 2 km-re, a vasútállomástól pedig mintegy 800 m-re helyezkedett el. A terület előnye az volt, hogy iparvágánya kis forgalmú vasútvonalból ágaztathatták ki, hátránya pedig, hogy a várostól vasúti fővonal választotta el. A megvizsgált telephely-alternatívák közül az ÉM és a Városi Tanács által javasolt ún. „3-as számú”, Berettyón túli területet iparvágány-ellátás nehézségei miatt vetették el.³⁹

Mezőtúr városának neve mellé 1951-ben még egy országos beruházás került, mégpedig egy 500 vagon kapacitású közraktáré. Ez az országos jellegű beruházást 7,5 millió ft-os összköltséggel tervezték és 1953. augusztus 1-jén kívánták átadni a rendeltetésszerű használatra. A közraktár az Élelmezési Minisztérium számára lett tervbe véve és a Szovjetunióból vagy más „baráti” országokból beszerzendő tervrajzok, szabadalmak, tapasztalatok, adatok alapján építették volna fel. A létesítmény beruházási célját 1951. június 21-én küldték meg az OT részéről a megyének Vas Zoltán aláírásával.⁴⁰

TÜRKEVE, EGY „KIMONDOTTAN MEZŐGAZDASÁGI JELLEGŰ VÁROS”

Szolnok megy öt I. osztályú, kiemelten fejlesztendő városa közül Túrkeve volt az egyetlen, ahová semmiféle komolyabb ipar telepítésével nem számolt a TERINT. Az 1949-es népszámlálás alapján 13.330 lakosú település „kimondottan mezőgazdasági jellegű város” volt, amelynek ipara még helyi viszonylatban sem volt jelentős, hiszen ez kimerült egy 3 vagon kapacitású malommal (a város másik malma üzemben kívül ekkor raktárként funkcionált), valamint egy 2 munkást foglalkoztató tejfeldolgozó üzemmel. Az 1951. április 16-18-án lezajlott vizsgálat a települést falusias jellegűnek látta, amelynek vonzáskörzet nem volt, maga viszont beletartozott Mezőtúr és Kisújszállás vonzáskörzetébe, magasabb fokon pedig Szolnokéba (néhány oldallal később már Törökszentmiklóssal párosították a települést). A jelentés szerint a városnak munkaerőfeleslege nem volt, bár az illetékesek a mezőgazdaságban dolgozók kb. 10%-ának, mintegy 500 főnek a felszabadulását várták a mezőgazdaság gépesítésének és átszervezésének következményeként. Túrkeve összesen 12%-nyi ipari népességének több mint fele eljáró volt (7%), a szövetkezeti kisiparban pedig 5% dolgozott (ekkor már a város összes kisiparosa szövetkezetbe tömörült).⁴¹

³⁸ MOL OT TÜK. XIX-A-16-b. 192.lad. Fol. 113 – 115.p. A Mezőtúri Kenderfonoda telepítése és helykijelölése. A KÖM és az OT között lezajlott levelezés.

³⁹ SZML. 39-1-72.ő.e. Fol. 156.p. A TERINT értesítése az MDP Szolnok megyei Pártbizottsága felé. 1951. december 29. Ea.: Havay Jenő. 0041/1/1951.sz.

⁴⁰ SZML. 39-1-72.ő.e. Fol. 121-122.p. Közraktár (Mezőtúr) beruházási céljának megállapítása. 1951. június 21. Ea.: Molnár István. 003079/1951. O.T.sz.

⁴¹ MOL TERINT TÜK. XXVI-A-1. 21.lad. Túrkeve tervezési programvázlata (az 1951. április 16-18-án megtartott vizsgálat alapján). TERINT Településtervezési Osztály. Ea.: Szentmiklósi László.

A település fejlesztésének lehetőségét a mezőgazdaság terén látták realisabbnak. Az itteni iparfejlesztés elmaradását Mezőtúr és Karcag, a két iparilag jelentősen fejlődő település közelségével indokolták. A helyi jelentőségű ipar fejlesztése terén egy tejfeldolgozó, valamint kender- és lenfeldolgozó üzem stb.(!) létesítését javasolták, ezenkívül még egy 500 vagonos raktár épülhetett volna a TSZ-ek számára. Túrkevéen tehát a népesség foglalkozás szerinti szerkezetének jelentősebb átalakítására nem került volna sor, ellenben az elszórtan, tanyákon élő 530 családot (mintegy 2700 fő) mindenképpen a városba szeretnék volna telepíteni. A betelepítettekkel együtt számolva Túrkeve lakosságát 5 éves távlatban 15 ezer főre, 20 éves távlatban pedig 18 – 20 ezer főre becsülték. Hasonlóképpen Mezőtúrhoz, itt is a termelőszövetkezeti város új szocialista arculatának kialakítását tervezték, amelyhez a régi, „excentrikusan fekvő” városközpont helyett újat építettek volna emeletes házakkal: itt kapott volna elhelyezést a lakosság mintegy 10%-a, zömmel ipari dolgozók és „kiszolgáló lakosság”. A csekély mezőgazdasági ipar telepítésére a vasútvonaltól NY-ra eső területet látták alkalmasnak, mivel a Berettyón túli területek talajvizesek voltak.⁴² Hamarosan kiderült azonban, hogy nem csak az iparfejlesztés nem indul meg a városban, hanem még a beígért mezőgazdasági felfutás is halasztást szenved, hiszen még 1952 őszén is hiányzott a város mezőgazdasági fejlesztési terve, noha a megadott program szerint a város mezőgazdasági vonalon fejlődött volna elsősorban. Ennek elkészítését kérte az OVHB a Megyei Tanácstól az 1952. október 27-én kiadott határozatában.⁴³

Szolnok megye az I. ötéves népgazdasági terv során jelentős ipari beruházásokat kapott. Jászberényben felépült az Aprítógépgyár, valamint a Fémnyomó- és Lemezárugyár, Szolnokon pedig Tisza-menti Vegyiművek, a Szalmacellulóz Gyár és a Tisza Bútorgyár kapott elhelyezést, hogy csak a legjelentősebb ipartelepítéseket említsük. A két iparosodó várossal ellentétben viszont a másik három „I. osztályúnak” minősített városban gyakorlatilag nem került sor jelentősebb ipar elhelyezésére, noha a tervek – Túrkeve kivételével – jelentős ipartelepítéseket irányoztak elő ide is. A korábban említett nagyszabású elképzelések mellett az 1953-ban, 4,8 millió ft-os beruházási összegből megépült Karcagi Rizshántoló nem tűnik túlzottan nagy eredménynek. A megye iparosítása ettől függetlenül megkezdődött és a lakosság egyre nagyobb hányada került kapcsolatba a szocialista nagyiparral – hacsak az iparvidékekre ingázó munkásként is. Az iparilag elmaradott megye Budapesthez és az ipari tengelyhez való felzárkóztatása viszont elmaradt és nagyjából ugyanezt mondhatta el magáról a többi alföldi megye is.⁴⁴ A tervek közül tehát több megvalósult, azonban a tervek másik része idő vagy kellő anyagi erőforrás hiányában örökre terv maradt és a levéltárakba került.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- Balogh Sándor (szerk.) [1986]: Nehéz esztendőkről krónikája. Gondolat, Bp.
- Belényi Gyula [1996]: Az alföldi városok és a településpolitika (1945-1963). Szeged.
- Csízi István (öáll.) [2007]: Az Országos Tervhivatal repertórium. Magyar Országos Levéltár, Bp.
- Pető Iván - Szakács Sándor [1985]: A hazai gazdaság négy évtizedének története I. 1945 – 1968. KJK, Bp.

⁴² MOL TERINT TŰK. XXVI-A-1. 21.lad. Túrkeve fejlesztési javaslata és területfelhasználási javaslat.

⁴³ MOL OT TŰK. XIX-A-16-b. 212.lad. Túrkeve új városközpontjának tervezése.

⁴⁴ Részletesen lásd: Belényi Gyula [1996]: Az alföldi városok és a településpolitika (1945-1963). Szeged.

Rövidítések:

MOL = Magyar Országos Levéltár

SZML = Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár

ABSTRACT**STRIVING AFTER SETTLEMENT ORGANIZATION
(SZOLNOK COUNTY)**

My presentation is dealing with the politics of the Hungarian settlement organization and industrialization during the 1950's. In Hungary the aim of Stalin's dictatorship was to reconstruct the structure and aspects of settlements radically.

So as to coordinate the above mentioned plans, the so called 'TERINT' was founded with the aim of working out several plans and conceptions in connection with Szolnok county. These vast projects strived after changing the aspects of settlements as well as the whole areas. While some of the plans were carried out the others remained only on the level of abstract notions taking to shelves of designing offices and archives.